

«Τα πρότυπα των ανθρώπων κατά τους Τρεις Ιεράρχες»

**Ομιλία από τον θεολόγο καθηγητή του 2ου Γυμνασίου Καλαμάτας
Σταματίου Δημήτριο. Εκφωνήθηκε κατά την εορτή των Τριών Ιεραρχών
στο Πνευματικό Κέντρο Καλαμάτας
στις 30 Ιανουαρίου 2017.**

Οι άγιοι Τρεις Ιεράρχες αποτελούν πρότυπα για όλους τους Ορθόδοξους Χριστιανούς με την τεράστια προσφορά τους. Θεωρία και πράξη σε πλήρη συμφωνία, κάτι άλλωστε που χαρακτηρίζει τη ζωή όλων των Πατέρων της Εκκλησίας. Κοινωνική προσφορά, εκκλησιαστικοί αγώνες, πύρινοι λόγοι, υπεράσπιση και στήριξη όχι μόνο των Χριστιανών, αλλά και των αλλόθρησκων στις δύσκολες στιγμές, είναι μερικά από τα οποία μπορούμε να αναφέρουμε σχετικά με την προσφορά τους και τα οποία είναι άξια μίμησης. Αποδεικνύεται ότι δεν ήταν μόνο εραστές των λόγων, αλλά εφάρμοζαν όσα πρέσβευαν.

Η εποχή τους χαρακτηρίζεται από την εκκλησιαστική γραμματεία ως η εποχή της δογματικής κατοχύρωσης. Ήταν το τέλος μιας προηγούμενης εποχής και η αρχή μιας νέας περιόδου. Ο Χριστιανισμός βγαίνει νικητής από τη σύγκρουση με τον ειδωλολατρικό κόσμο, θα έχει όμως να αντιμετωπίσει τον Αρειανισμό και τους Πνευματομάχους. Τα προβλήματα λοιπόν δε θα λείψουν, αφού για αρκετό χρόνο στον αυτοκρατορικό θρόνο θα βρίσκονται άλλοτε Ορθόδοξοι και άλλοτε μη Ορθόδοξοι αυτοκράτορες. Ο Μέγας Θεοδόσιος θα είναι αυτός που θα σταματήσει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα αυτή τη σύγχυση που υπήρχε ως προς τα θρησκευτικά ζητήματα, επιβάλλοντας μία πολιτική ενότητας. Εκκλησία και πολιτεία συμπορεύονται, αν και αρκετές φορές ο Καισαροπαπισμός εμφανιζόταν για να δυσχεράνει τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο μέρη. Ο αυτοκράτορας στο εξής θα έχει

στην Εκκλησία δικαιώματα και καθήκοντα. Θα συγκαλεί τις Οικουμενικές Συνόδους και θα επικυρώνει τις αποφάσεις τους, θα πρέπει να υπερασπίζεται την ορθόδοξη πίστη και να συντηρεί τον διοικητικό οργανισμό της Εκκλησίας. Αν κάποιος αυτοκράτορας ξεπερνούσε αυτά τα όρια και ήθελε να ρυθμίσει εσωτερικά ζητήματα της Εκκλησίας με αυθαίρετο τρόπο, τότε αντιμετώπιζε τη σθεναρή αντίσταση ιεραρχών ή και μοναχών.

«Ποιήσατε δικαιοσύνης ὄπλον καί μή θανάτου τήν παιδευσιν» λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Ἴσως αὐτός ὁ λόγος νά ἀποτελεῖ τό κλειδί γιά νά κατανοήσουμε τίς παιδαγωγικές ἀντιλήψεις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Ἡ δικαιοσύνη πρέπει ἐδῶ νά ἐννοηθεῖ σάν ὁ τρόπος γιά τήν ἐξισορρόπηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό μας, τόν κόσμο καί τόν Θεό. Ἕνας τέτοιος τρόπος ἀντίληψης εἶναι βέβαιο ὅτι ξεφεύγει ἀπό τό νά θεᾶται τόν ἄνθρωπο μόνο ἢ τόν Θεό μόνο. Εἶναι καθολική σύλληψη τοῦ κόσμου μέσα ἀπό τίς πραγματικότητες πού δείχνει ἡ ζωή.

Ἡ παιδεία δέν εἶναι ἕνας τομέας τῆς ζωῆς μας, ἀλλά ὁλόκληρη ἡ ζωή μας. Γι' αὐτό τόν λόγο μᾶλλον δέν μποροῦν νά συλλάβουν ἀλλιῶς τό νόημα τῆς παιδείας, παρά μόνο μέσω τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Στήν πράξη ἡ παιδεία εἶναι δρόμος γιά τή ζωή, γιά τόν Χριστό. Εἶναι κατάργηση τοῦ θανάτου.

Ἡ δικαιοσύνη στή ζωή μας εἶναι ἐξισορρόπηση ὅλων μας τῶν δυνάμεων καί εὐθυγράμμισή της μέ τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Κι αὐτό εἶναι ζωή. Δέν ἔχουμε δικαίωμα νά βλέπουμε τούς Τρεῖς Ἱεράρχες μόνο σάν ἀρχιερεῖς, μόνο σάν ἀσκητές, μόνο σάν ἀνθρώπους, μόνο σάν ἐπιστήμονες, μόνο σάν κοινωνικούς ἐργάτες, μόνο σάν δασκάλους, μόνο σάν ἐπιτιμητές τῆς ἀνθρώπινης ἀδικίας καί ἀδυναμίας. Εἶναι ὅλα αὐτά ταυτόχρονα. Εἶναι χριστοκήρυκες πού, βιώνοντας τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, συνέλαβαν μέσα ἀπό τόν προσωπικό τους ἀγώνα τό δράμα τοῦ ἀνθρώπου καί βοήθησαν νά ξεριζωθεῖ ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ, ὁ θάνατος: «Οὕτω πρὸς ὕψος τήν βροτῶν πᾶσαν φύσιν, ἐκ τῆς χθονός φέρουσι τοῖς τούτων λόγοις».

Μέσα σ' αὐτή τήν προοπτική μποροῦμε νά δώσουμε μερικά δείγματα αὐτῆς

τῆς ἐνόρασης τῶν ἁγίων Πατέρων.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος θεωρεῖ «τὴν παιδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τό πρῶτον». «Αὐτό τουλάχιστον θά δέχονταν ὅσοι», λέει, «ἔχουν νοῦ». «Καί ἐννοῶ» συμπληρώνει, «παιδευσιν, τὴν σοφία ὅχι τῷ λόγῳ λάμπρυνόμενη ἀλλὰ τῶν ἔργων ἐλεγχομένη».

Βασική ἐπιδίωξη ἐπομένως τῆς παιδείας εἶναι ἡ «σωτηρία καί τό κάλλος τῶν θείων πραγμάτων, πού μόνο μέ τόν νοῦ συλλαμβάνονται» καθώς ὁμολογεῖ πάλι ὁ Ἅγιος Γρηγόριος.

Σκοπός και ἐπιδίωξη των Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι να φτάσει ο ἄνθρωπος στην ἀρετή. Και οι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐπεδίωξαν τὴν ἀρετή, γι' αὐτό γίνονται ἀποδεκτοί ἀπὸ τους Χριστιανούς. Πόσο διαφορετικὴ ἀντίληψη και ευρύτητα πνεύματος ἀπὸ ἐκείνη τὴ στενὴ και φανατισμένη σκέψη του αυτοκράτορα Ἰουλιανού, ἀλλὰ και των ἀρχαιολατρῶν. Γίνεται μάλιστα προτροπὴ ἀπὸ τον Μέγα Βασίλειο να δεχτούμε ὅσους ἐπαίνεσαν τὴν ἀρετὴ ἢ στιγματίσαν τὴν κακία. Εἶναι ἐπιτρεπτό να μιμηθούμε λόγια και πράξεις ποιητῶν ἢ στοιχεῖα τῆς ζωῆς των φιλοσόφων, ὅπως ἡ ἀσκητικότητα, ἡ ευθύτητα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ σωφροσύνη. Στὴν ἴδια γραμμὴ θα πορευτεῖ και ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος θα ἐπαινέσει τους φιλοσόφους, ὅταν ὁι ἰδέες τους ἢ ἡ ἠθικὴ τους συμπεριφορὰ ταιριάζουν με τὶς χριστιανικὲς. Μιμούμενος τον Ἀπόστολο Παῦλο θα χρησιμοποιήσῃ στους λόγους του φράσεις των ἀρχαίων φιλοσόφων. Προηγούνται, ὁμως, πάντα γι' αὐτόν ὁι Ἀπόστολοι γιατί αὐτοὶ δέχτηκαν τὴν ἀλήθεια του Θεοῦ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος συχνά θα ἀναφέρει ὡς παραδείγματα ρήτορες, φιλοσόφους, ποιητὲς και ἔργα τους στα «Ἠθικά» ἐπη του. Θα εἶναι ὁμως παράλληλα και ἐπικριτικός πρὸς τους ἀρχαίους φιλόσοφους, ὅπως ὅταν καταδικάζει τὴ θεωρία περὶ προϋπαρξῆς των ψυχῶν και μετενσάρκωσης του Πλάτωνα, τὴ φιληδονία και υλοφροσύνη του Επικούρου, τὴν πυθαγόρεια αυθεντία και σιωπὴ. Συνθετικὴ, ἐπιλεκτικὴ και ὄχι λοιπὸν ἀποτρεπτικὴ ἡ στάση των Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀπέναντι στον ἀρχαῖο κόσμο. Ἀπὸ ἐκεῖ θα προέλθει και ὁ λεγόμενος ἐλληνοχριστιανικός πολιτισμός, ὅπου θα διασωθεῖ ὅ,τι θετικό εἶχε

να παρουσιάσει ο αρχαίος ελληνικός κόσμος. Αν θέλαμε να δώσουμε τον ορισμό της αρετής σύμφωνα με τα όσα οι Τρεις Ιεράρχες αναφέρουν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αρετή είναι καθετί που αρέσει στον Θεό και καθετί που μας οδηγεί προς Αυτόν. Η αρετή είναι το όπλο που θα μας βοηθήσει να φτάσουμε στην άλλη ζωή. Έχει όμως δύσκολο δρόμο. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος συμπληρώνει ότι η αρετή επιτυγχάνεται με τη χάρη του Θεού και την ελεύθερη επιλογή του ανθρώπου. Η τέλεια αρετή επιτυγχάνεται στους ουραμούς. Αποτελεί συνεργία Θεού και ανθρώπου. Η αρετή οδηγεί στη θέωση. Η μεσότητα, την οποία ο Αριστοτέλης πρώτος υποστήριξε, υιοθετείται από τον Μέγα Βασίλειο και τον άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο στο θέμα της αρετής. Θα τονίσουν ότι η αρετή βρίσκεται στη μέση των κακών. Για να το πετύχουμε αυτό πρέπει να προετοιμαζόμαστε για μια άλλη ζωή και να μη μας αγγίζουν οι πολυτέλειες, τα αξιώματα και τα κοσμικά στοιχεία που δεν μας βοηθούν στην κατάκτηση της αρετής. Αξιοθαύμαστη είναι η αρετή των αγίων, οι οποίοι με όπλα τους τον χριστιανικό τρόπο ζωής, την καρτερία, την υπομονή, την περιφρόνηση των παρόντων νίκησαν την κακία των ανθρώπων και τις εχθρικές πνευματικές δυνάμεις.

Η μίμηση Χριστού είναι αναγκαία. Ο λόγος και οι πράξεις των Χριστιανών θα πρέπει να είναι ανάλογες με τις εντολές του Χριστού. «Ούτος όρος Χριστιανισμού, μίμησις Χριστού εν τω μέτρω της ενανθρωπήσεως». Ο άνθρωπος από τούτο τον κόσμο ξεκινάει για να πετύχει αυτό το ιδεώδες της πνευματικής ζωής. Κάνοντας χρήση του αυτεξουσίου του και επιθυμώντας τα αγαθά, επιθυμεί και τον Θεό, που είναι το κυρίως αγαθό. Το σχέδιο του Θεού εξάλλου για τη σωτηρία του ανθρώπου είναι η ανάκληση από την έκπτωση και η επιστροφή κοντά στον Θεό. Η ενανθρώπιση του Χριστού, τα παραδείγματα μέσα από τα Ευαγγέλια, τα πάθη, ο σταυρός, η ταφή και η ανάσταση αποβλέπουν σ' αυτό τον σκοπό, ώστε «τον σωζόμενον άνθρωπον διά μιμήσεως Χριστού, την αρχαίαν εκείνην υιοθεσίαν απολαβείν». Αρχή της μίμησης είναι το βάπτισμα, με το οποίο διακόπτουμε τον προηγούμενο τρόπο ζωής μας. Έτσι ξεκινάει η αναγέννησή μας.

Άλλη κατηγορία προσώπων-προτύπων είναι οι άγιοι της Εκκλησίας. Άγιος της Εκκλησίας για τον Χρυσόστομο είναι ο καθένας που τιμά ως τέτοιο η Εκκλησία. Κάτι αντίστοιχο στον αρχαίο ελληνικό κόσμο ήταν ο ήρωας και ο φιλόσοφος. Άγιος είναι εκείνος που έχει ορθή πίστη και ζωή. Κατά τον Μέγα Βασίλειο οι άγιοι υπερέχουν των άλλων ανθρώπων. Έχουν μεγαλοπρέπεια γιατί δε ρίχνουν τον εαυτό τους στα ευτελή πάθη, δεν είναι προσκολλημένοι στα υλικά αγαθά, έχουν καθαρές ιδέες για τον Θεό. Παρομοιάζει τον κάθε άγιο με αετό, γιατί πετάει πάνω από τα πάθη και τις μικρότητες, με πρόβατο γιατί είναι ήρεμος και άκακος στη ζωή του, γεμάτος από αγάπη, με κριάρι, γιατί υπερέχει ηθικά από τους άλλους ανθρώπους, με περιστέρι για την αγνότητα των προθέσεων του και με ελάφι, γιατί έχει την ιδιότητα του ελαφιού και μάχεται με τα φίδια του κακού. Θεωρούνται πρότυπα, γιατί οι ίδιοι με τη ζωή και το έργο τους γίνονται παραδείγματα ευσέβειας για τους Χριστιανούς, τα εγκώμια προς αυτούς φανερώνουν τον πλούτο των χαρισμάτων τους και ο καθένας «οίκοθεν βρύει την αρετήν». Η μίμηση των αγίων αποτελεί προτροπή των Τριών Ιεραρχών. Ο Γρηγόριος εννοεί καταρχήν ως μίμηση την ενάρετη ζωή του μάρτυρα ή του ασκητή. Παράλληλα η καθημερινή πνευματική άσκηση θα μας αναδείξει αθλητές του Χριστού και θα μας οδηγήσει στην πνευματική τελείωση. Το διηνεκές του πνευματικού αγώνα των Χριστιανών ως μίμηση των αγίων υποστηρίζει και ο Χρυσόστομος. Σήμερα δεν έχουμε διωγμούς, όπως την εποχή των μαρτύρων. Ο Χριστιανός όμως διώκεται από τους πειρασμούς και έτσι λοιπόν ο αγώνας του είναι συνεχής. Η συμμετοχή μας στις εορτές των αγίων πρέπει να είναι ουσιαστική και πνευματική και όχι τυπική. Εννοείται ότι ο Χριστιανός μετά από κάθε παρουσία του σε εορτή αγίου βελτιώνεται προσθέτοντας στη ζωή του στοιχεία από τον βίο του κάθε αγίου. Όποιος παραδέχεται αυτούς τους γενναίους μάρτυρες δε θα υστερήσει κατά τη μίμηση, όταν βρεθεί σε δύσκολες περιστάσεις. Ο Χριστιανός λοιπόν μπορεί να γίνει μάρτυς «τη προαιρέσει», μάρτυρας κατά τη διάθεση, αν μακαρίσει αληθινά και ωφεληθεί ουσιαστικά, απ' όσους μαρτύρησαν την πίστη τους στον Χριστό. Άξιο λόγου είναι ότι οι μάρτυρες

λίγο πριν υποστούν το μαρτύριό τους εμφανίζονταν μπροστά στον τοπικό άρχοντα και δήλωναν: «Χριστιανός ειμί». Περιφρονούσαν τα ονόματα που τους είχαν δοθεί από τη γέννησή τους και ονόμαζαν τον εαυτό τους από το κοινό όνομα του Σωτήρα. Απαρνούσαν στη συνέχεια τις τιμές που τους υπόσχονταν και στο τέλος ο ουρανός τους υποδεχόταν. Πάνω απ' όλα τοποθετούσαν τον Σωτήρα Χριστό. Ξέφευγαν από τα γήινα και πρόσκαιρα, κατακτούσαν τα ουράνια και αιώνια. Διερωτόμαστε αλήθεια, αν υπάρχει η ίδια διάθεση και δύναμη ψυχής σήμερα, σε όλους όσους θέλουν να ονομάζονται Χριστιανοί.

Ως προς τις μορφές προτύπων που παρουσίασαν στεκόμαστε καταρχήν σ' εκείνη του εκκλησιαστικού άνδρα. Ο κάθε ιερωμένος θεωρείται το άλας της γης, όπως μας αναφέρει χαρακτηριστικά ο ιερός Χρυσόστομος. Επιβάλλεται να είναι καθαρός κατ' αναλογία με την υψηλή διακονία που αξιώθηκε. Συνετός, έμπειρος, να γνωρίζει τις βιοτικές ανάγκες, να είναι όμως απαλλαγμένος απ' αυτές. Πρέπει να είναι ποικίλος, δηλαδή να ενεργεί με πλήρη ελευθερία και παρρησία και να συγκαταβαίνει, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν. Να είναι ταυτόχρονα καλός και αυστηρός, να μεταχειρίζεται το ίδιο τους πιστούς. Ιδιαίτερα να είναι προσεκτικός σε παραγμένες καταστάσεις είτε αυτές προέρχονται μέσα είτε έξω από την Εκκλησία. Οι Τρεις Ιεράρχες, αν και «αγωνίζονταν τον καλόν αγώνα», προσέκρουαν σε κάθε βήμα, σε δυσχέρειες και ραδιουργίες, αντιδράσεις και πλεκτάνες, οι οποίες προέρχονταν, όχι μόνο από τους εχθρούς της πίστης, αλλά δυστυχώς και από ομόδοξους. Διώχτηκαν και συκοφαντήθηκαν από ομόδοξους επισκόπους, λόγω του ότι ήταν επιτυχημένοι στο έργο τους, αγαπητοί στο λαό και ανυποχώρητοι σε ηθικά ή δογματικά θέματα. Δεν αντιμετώπισαν τους διώκτες με εκδικητική διάθεση, αλλά για το καλό της Εκκλησίας και την επικράτηση της ειρήνης, υποχωρούσαν ή υπέμεναν με καρτερία όσα τους επέβαλλαν. Ο επισκοπικός ή αργότερα αρχιεπισκοπικός θρόνος δεν ήταν μέσο εξουσίας και επιβολής, αλλά διακονία των Χριστιανών και προσφορά στην Εκκλησία. Ο καλός ποιμενάρχης ή ποιμένας φαίνεται, όταν δεν παραμένει κολλημένος στο πηδάλιό του μέσα στο λιμάνι, αλλά

όταν οδηγεί το πλοίο έξω απ' αυτό και δείχνει ότι έχει ικανότητες να διακυβερνήσει το πλοίο που λέγεται Εκκλησία δηλαδή να είναι κοντά στον άνθρωπο και να φροντίζει γι' αυτόν, παρατηρεί εύστοχα ο Χρυσόστομος.

Ο τύπος τέλος του κοσμικού άρχοντα κατέχει ιδιαίτερη θέση στη σκέψη των Τριών Ιεραρχών. Συμφωνούν ότι η εξουσία δόθηκε από τον Θεό στον άνθρωπο στην μεταπτωτική του κατάσταση. Μειώνεται έτσι η αντιπαλότητα που δημιουργείται στις ανθρώπινες κοινωνίες, στις οποίες λησμονήθηκε η ομοτιμία και ισοτιμία των ανθρώπων. Η ανισότητα που προκύπτει δεν εξαφανίζει την πνευματική ομοτιμία των ανθρώπων, αφού ισότιμα όλοι έχουν θέση στη Βασιλεία του Θεού. Είναι αναγκαίο να υποτασσόμαστε στον Θεό, ο ένας στον άλλον και στους επίγειους άρχοντες. Στον Θεό υποτασσόμαστε οντολογικά, ο ένας στον άλλον εξαιτίας της αγάπης προς τους αδελφούς μας και στους επίγειους άρχοντες χάρη της ευταξίας. Όσο πιο ήπιοι και καλοί είναι οι κοσμικοί άρχοντες, τόσο μεγάλη προθυμία υπακοής να δείχνουμε. Να διευκρινίσουμε όμως εδώ ότι δεν προβάλλεται η ελέω Θεού εξουσία των φεουδαρχικών καθεστώτων. Ο πολίτης δηλαδή δεν είναι παθητικός δέκτης των οποιωνδήποτε κρατούντων. Ούτε ο Θεός χαρίζει την εξουσία σε όσους την κατέχουν. Ο Άγιος Γρηγόριος μάλιστα συγκριτικά θεωρεί ανώτερη τη θέση του επισκόπου από εκείνη του κοσμικού άρχοντα. Ο κοσμικός άρχοντας πρέπει να έχει συναίσθηση ότι διοικεί μαζί με τον Θεό. Η φιλανθρωπία, η ηπιότητα και ο οίκτος να είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του. Η εξουσία του είναι πρόσκαιρη. Κάποια στιγμή και αυτός θα κληθεί να δώσει λόγο μπροστά στον Θεό. Ο Μέγας Βασίλειος ζητάει από τους πολίτες, οι άρχοντές τους να είναι Χριστιανοί, φύλακες των νόμων και όχι δούλοι της αμαρτίας. Τι συμβαίνει όμως όταν προκύπτουν τύραννοι ή εχθρικά διακείμενοι στους Χριστιανούς; Τέτοια παραδείγματα υπήρχαν πολλά επί των ημερών τους. Όλοι γνωρίζουμε ότι ο ιερός Χρυσόστομος εξαιτίας του ηθικού ελέγχου του προς την αυτοκράτειρα διώχτηκε και πέθανε στην εξορία. Ο Μέγας Βασίλειος σε επιστολή του προς τον Ευστάθιο Σεβαστείας θα διαμαρτυρηθεί για τις προσβολές από μέρος του αυτοκράτορα Ουάλη και του έπαρχου Μόδεστου. Σ'

αυτήν την περίπτωση ακολουθείται το παράδειγμα των μαρτύρων, οι οποίοι αρνούνται υποταγή στις διαταγές των διωκτών τους, δηλαδή «οι Χριστιανοί οφείλουν να μην υποκύπτουν σε πολιτικές ενέργειες που αποσκοπούν στην καταδίωξη της πίστης τους ή στην υποταγή της Εκκλησίας ή στη διατάραξη της ενότητας της Εκκλησίας». Οι ισχυροί κλυδωνισμοί που υφίσταται το σκάφος της Εκκλησίας από διάφορα αίτια και γεγονότα μας οδηγεί έτσι, ώστε, στρέφοντας το βλέμμα μας προς τους Τρεις Ιεράρχες να διαπιστώσουμε πως παρόμοιες στιγμές έντασης αντιμετώπισαν οι Χριστιανοί της εποχής τους. Απαιτείται, λοιπόν, κατά πρώτον ενότητα του πληρώματος της Εκκλησίας και, ακολούθως, σύνεση και μίμηση των προτύπων που προαναφέραμε. Με βάση αυτά τα πρότυπα η κοινωνία μας, η οποία εμφανίζεται απονευρωμένη και αδύναμη να αντιδράσει σε οτιδήποτε της παρουσιάζουν και να διακρίνει το καλό και ωφέλιμο, από το άχρηστο και ανήθικο θα αποκτήσει και σωστή δυναμική, αλλά και στοιχεία υγιούς επιβίωσης. Ο τεχνοκρατισμός, ο γρήγορος και εύκολος πλουτισμός, που βάζει στην άκρη κάθε ηθική αξία δεν πρόκειται να μας δώσουν τη χαμένη ανθρωπιά μας. Αυτήν την ανθρωπιά που μας χρειάζεται σήμερα, όσο τίποτε άλλο.